Češka, Josef

Životní podmínky otroků u chudých Římanů

In: Češka, Josef. *Diferenciace otroků v Itálii v prvních dvou stoletích principátu.* Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959, pp. 83-101

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/119067
Access Date: 01. 12. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

ŽIVOTNÍ PODMÍNKY OTROKŮ U CHUDÝCH ŘÍMANŮ

V odborné literatuře se obecně uznává, že mívali v Itálii otroky i drobní rolníci, ba i pachtýři prý měli pravidelně jednoho nebo dva otroky.[1]) Pokud jde o kvalitu těch otroků, předpokládá se, že zpravidla nebyli speciálně vyučeni.[2]) Chudí Římané totiž potřebovali jednoho či dvou otroků především k pomoci při těžké práci. A přesto se objevují hlasy, že byly životní podmínky těch otroků v průměru asi lepší než otroků ve velkých dílnách a na velkostatcích.[3]) Z římských autorů vylíčil přirozený jednoduchý poměr pánů k otrokům a jejich vzájemnou dobrou shodu především filosof Seneca. Přitom se arci dovolával staré republikánské doby, kdy prý se majitelé otroků všeobecně nazývali *patres familae* a otroci *familiares*, a kdy prý ještě nebylo nenávisti proti pánům ani opovržení vůči otrokům.[4]) Není sporu o tom, že Seneca i jiní římští autoři minulost idealisovali, ale jistě nemohlo být zcela bez reálné opory to, že se lidské zacházení s otroky obvykle spojovalo s představou drobné usedlosti. Byly to podle W. L. Westermanna[5]) blízké a přátelské vztahy uvnitř malého selského společenství, jež trvaly i tehdy, kdy římští autoři psali své spisy, obsahující myšlenky o tehdejším dobrém poměru mezi pány a otroky.

Není to tedy nic nového zamyslit se nad tím, zda se vedlo otrokům u méně zámožných Římanů lépe nebo hůře než u Římanů bohatých, ale zatím nebyla, pokud vím, této otázce věnována v odborné literatuře pozornost. Již dříve jsem se zmínil o tom, že se bohatí Římané dívali na otroka v podstatě stejně jako na „němou tvář", a jistě nás napadne, oč více zpravidla cítí se svým dobytkem i v dnešní době drobný rolník než statkář. Avšak soudit jen a priori a podle analogie není zcela bezpečné. Nám jde o to, jaké máme pro tuto domněnku doklady přímo ve starých pramenech. A je-li ta domněnka správná, je třeba pokusit se o podrobnější objasnění otázky, jak se v životě vztahy mezi otroky a jejich málo zámožnými pány konkrétně projevovaly.

Bohužel máme v pramenech jen velmi málo zpráv, ze kterých bychom si vytvořili o té věci přesnější představu. Tu a tam sice nacházíme nějakou narážku, ale celkem je jich jen poskrovnu. Některé zprávy a zmínky jsou mimoto příliš všeobecně a nekonkrétně formulovány, jiné se zase vztahují jen k některé osobě, takže je nelze zevšeobecňovat. Jen málo zpráv je takových, že se o ně můžeme opřít jako o spolehlivé a průkazné doklady.

Plinius Starší pokládal za nejvýnosnější to hospodářství, které obdělával

[1]) H. Dessau, Gesch. d. röm. Kaiserzeit, II. Bd., 2. Abt., str. 416; M. Rostovtzeff, Ges. u. Wirt., I, str. 169; W. L. Westermann, PWRE, suppl. VI, sl. 1034; A. P. Každan, VDI, 1953, č. 3, str. 96 n.
[2]) W. E. Heitland, Agricola, str. 184.
[3]) R. H. Barrow, Slavery, str. 125.
[4]) Seneca, Epist. ad Luc. 47, 14.
[5]) W. L. Westermann, PWRE, suppl. VI, sl. 965.

sám hospodář se svou rodinou nebo s těmi, „kteří musí být jinak živeni". Jen v takovém hospodářství lze prý intensivně vzdělávat půdu.[6]) Co míní Plinius slovy *aut pascendis alioqui,* nelze s jistotou říci, ale myslím, že tu jde patrně o několik málo otroků. „Nemohu se zdržet," píše týž autor poněkud níže ve své *Naturalis historia,*[7]) „abych neuvedl jeden příklad ze starých dob, z něhož lze poznat, že bylo u národa také zvykem jednat o hospodářství na soudech, a jak se ti muži obvykle hájili. C. Furius Cresimus, člověk propuštěný z otroctví, byl — poněvadž sklízel na docela malém políčku mnohem hojnější úrodu než sousedé na polích velmi rozsáhlých — předmětem velké závisti, jako by k sobě lákal cizí výtěžky čarováním. Proto, obávaje se odsouzení, když musil jít na tributní soud, přišel na forum v den stanovený kurulským aedilem Spuriem Albinem s veškerým venkovským zařízením a přivedl svou čeleď, jak praví Piso, dobře opatřenou a oděnou, železné nástroje znamenitě zhotovené, důkladné motyky, těžké pluhy a dobře krmený dobytek. Potom pravil: ‚Toto jsou, Quiritě, má kouzla, a nemohu vám ukázat ani přivést na forum svou práci noční, bdění a pot.' "

Z tohoto citátu může být pro vás nejcennějším poznatkem to, že měl onen propuštěnec silné, dobře opatřené a oděné otroky. Plinius ovšem uvádí příklad nikoli ze své doby, nýbrž ze vzdálené minulosti. Máme snad proto soudit, že by se v jeho době již taková hospodářství nevyskytovala? Myslím, že by byl ten závěr ukvapený. Plinius chtěl totiž především ukázat, že se kdysi v Římě jednalo o hospodářství i na soudě, a svůj příklad čerpal ze starší literatury proto, že ho při četbě upoutal.

Ze starší doby můžeme připomenout i způsob, jak hospodařil za svého mladého věku M. Porcius Cato, zvaný později Censorius. Jeho soused Valerius Flaccus prý se o něm dověděl od svých otroků, že pracuje, kdykoli se vrátí z fora, na poli se svou čeledí, že je stejně skrovně oděn jako jeho otroci, že s nimi zároveň usedne a jí týž chléb a pije totéž víno.[8]) Ve svém mladém věku nepotřeboval prý Cato ani zvláštního služebného personálu a nebyl nevrlý, jestliže mu nechutnala strava, nýbrž prohlašoval prý dokonce za hanebné hádat se kvůli břichu s otroky. Když však později zbohatnul, trestal prý hned po hostině, kterou pořádal pro své přátele a kolegy, důtkami ty otroky, kteří nedbale posluhovali nebo něco špatně připravili.[9])

Plutarchova slova o Catonově zacházení s otroky jsou takřka symbolem dvojího poměru k otrokům, a je také sotva náhodné, že se např. básník Tibullus, chtěje ukázat skromnost svých tužeb, obrací ve svých myšlenkách k tomu, jak spokojeně by se mu žilo, kdyby vlastnil docela malý dvorec.[10]) Nestyděl prý by se ani chopit občas motyky, orat nebo dohlédat na ovce.[11]) A právě tento básník si představuje svou manželku, že by také ona dohlédala na hospodářství.

---

[6]) Plin. Nat. hist. XVIII 38 Bene colere necessarium est, optime damnosum, praeterquam subole sua colono aut pascendis alioqui colente. — Srov. Vergil. Georg. II 412 n. ... laudato ingentia rura | exiguum colito ...

[7]) Plin. Nat. hist. XVIII 41—43.

[8]) Plutarch. Cato Maior 3.

[9]) Ibid. 21.

[10]) Tibull. I 1 (1) Divitias alius fulvo sibi congerat auro (2) et teneat culti iugera multa soli, ... (5) me mea paupertas vita traducat inerti, (6) dum meus adsiduo luceat igne focus.

[11]) Tibull. I 1, 29—33; II 3, 5—10.

Zvykne si počítat brav, a naší čeledi děti
zvyknou si v klínu mé paní půvabně žvatlat a hrát.[12])

Vidíme tu tedy jakýsi obrázek života na malém dvorci, na němž řídila domácí hospodářství sama paní. Předpokládáme-li, že tam pracovaly otrokyně ve dne na poli, plyne z těch veršů nepřímo to, že hospodyně tu a tam dohlédla i na otrocké děti. V lecčems připomíná tento obrázek verše, které později napsal Iuvenalis:

... A sytila chudá ta hrouda
hospodáře i ostatní v chýši, kde kojící žena
ležela, hrály si děti — z čtyř bylo z čeledi jedno,
hospodáře tři další, ...[13])

Iuvenalis se tu arci dotýká starých římských poměrů a mravů, ale stěží bychom mohli připustit, že by i Tibullus čerpal svou představu o životě na menší zemědělské usedlosti jen z dob minulých. Představa o lidském zacházení s otroky na drobných usedlostech a malých dvorcích se stále udržovala, a to by asi nebylo možné, kdyby se byl poměr drobných zemědělců k otrokům během doby podstatně změnil. Nejsou proto, jak myslím, také oprávněny Heitlandovy pochyby,[14]) zda mohlo mít ještě za Augusta v Itálii reálnou oporu toto Vergiliovo přirovnání:

Překročí noc půl dráhy a ztrácí se — z prvního spánku
Vulkán procitne v čas, v němž chudá budí se žena,
která nuzným tkaním a vřetenem musí se živit.
Ihned kříší oheň, jenž dosud v popelu dřímá,
ku práci berouc i noc, své služky pak při louči týrá
nadmíru dlouhou prací, chtíc čistým zachovat lůžko
milého manžela svého a malé vychovat dítky.[15])

O existenci drobných a středních rolníků v Itálii v prvním období vlády Augustovy netřeba pochybovat, a nejsou odůvodněné ani pochyby, že v těchto drobných usedlostech a namnoze i v menších dvorcích musila pracovat také hospodyně. A právě života na takovém menším dvorci, jehož hospodář měl nějakých pět šest otroků, se Vergilius dotýká. Otroci i otrokyně pracovali ve dne na poli a jen za špatného počasí a v noci dělali něco pod střechou. Sama hospodyně měla ve dne také jinou práci než předení a tkaní; této práci se mohla věnovat často jen v noci, a vydatnými pomocnicemi jí byly otrokyně.

Po této stránce se tedy pracovní a životní podmínky v malých a velkých římských domech nelišily, neboť také u zámožných pánů předly otrokyně dlouho do noci nebo ráno ještě za tmy a stěží přemáhaly spánek, marně zaháněný vyprávěním stařeny.[16]) Avšak i muži pracovali na venkově často

---

[12]) Tibull. I 5, 25 n.; cituji překlad R. Mertlíka, str. 31, s malou úpravou.
[13]) Iuvenal. XIV 166—169; cituji překlad Zd. K. Vysokého, str. 201.
[14]) W. E. Heitland, Agricola, str. 221.
[15]) Vergil. Aen. VIII 407—413; cituji překlad O. Vaňorného, str. 263 n.
[16]) Tibull. I 3, 85—88 Haec (sc. anus) tibi fabellas referat positaque lucerna | deducat plena stamina longa colu, | at circa gravibus pensis affixa puella | paulatim somno fessa remittat opus. — Srov. též Vergil. Georg. I 390—392 Ne nocturna quidem

v noci, a to nejen na statcích a velkostatcích, jak o tom píše Columella,[17]) nýbrž také na drobných usedlostech, o čemž se opět zmiňuje Vergilius.

Cokoli za ranních chvil neb za denních nadojí pastýř,
na sýr zpracuje v noci, co k západu slunce neb večer
denně, když počíná svítat, to ve džberech do města nosí,
nebo to osolí skrovně a uloží pro dobu zimní.[18])

Z těchto Vergiliových veršů nelze sice poznat, zda se mluví o pastýři svobodném nebo o otrokovi, ale nemusíme váhat se závěrem, že jistě musil pracovat otrok, pracoval-li jeho pán, ba otrok musil leccos dělat i tehdy, když už anebo ještě jeho pán, třebas nezámožný, odpočíval. Výstižně o tom píše autor jednoho evangelia, napsaného pravděpodobně v Římě: „Kdo z vás, jenž má otroka pracujícího na poli nebo pasoucího dobytek, řekne mu, když se vrátí z pole: ‚Pojď hned a posaď se k jídlu?' Zdali mu spíše neřekne: ‚Připrav mi jídlo, uprav si oděv a posluhuj mi, až se najím a napiji; potom ty budeš jíst a pít.' "[19])

To, že posluhovali skromnějším Římanům, žijícím na venkově, venkovští otroci, máme doloženo několika prameny;[20]) lze soudit, že otroci u drobných rolníků jedli také zpravidla totéž co jejich páni,[21]) a na první pohled asi nebylo možno v drobné usedlosti rozeznat ani podle zevnějšku otroka od svobodného příslušníka rodiny.[22]) Žena Catona Staršího, když kojila svého synka, brala prý dokonce k prsu i děti otroků a zajišťovala tak společným kojením jejich náklonnost ke svému synkovi.[23]) Tato věc, je-li vůbec pravdivá, mohla být v římské společnosti nanejvýš ojedinělou výjimkou, ale již z toho, že ji Plutarchos nepokládá za pouhou smyšlenku, lze nepřímo soudit, že ani v jeho době nebyla asi v menších zemědělských usedlostech mezi svobodnými členy rodiny a otroky žádná ostrá přehrada. Svobodní lidé i otroci pracovali pilně po celý den na poli, takže venkovského člověka přirovnávali Římané k mravenci.[24]) Martialis o drobném rolníku vtipně píše, že pro něj i po smrti musí být země těžká.[25])

Římští *scriptores rei rusticae* nedávají drobným rolníkům pokyny, jak mají své otroky vést k práci, jak je mají hlídat a poučovat. Zato však popisují — obsáhle zejména Columella —, jak si má počínat *vilicus*. Uvedu některé Catonovy a Columellovy pokyny, jak má *vilicus* získávat u ostatních otroků autoritu. „Všech prací nemůže být vilicus... dobrý posuzovatel, nebude-li

---

carpentes pausa puellae | nescivere hiemem, testa cum ardente viderent | scintillare oleum et putris concrescere fungos.

17) Colum. XI 2, 92

18) Vergil. Georg. III 400—403; cituji překlad O. Vaňorného, str. 62 n.

19) Novum test., Luc. 17, 7 n. — O místě vzniku Lukášova evangelia srov. A. Robertson, Původ křesťanství, str. 149.

20) Martial. IV 66, 9 n. Nec tener Argolica missus de gente minister; | sed stetit inculti rustica turba foci. — Iuvenal. XI 142—155.

21) Srov. Plutarch. Cato Maior 3 (Κάτων) μετὰ τῶν οἰκετῶν ἐσθίει τὸν αὐτὸν ἄρτον ὁυοῦ καθήμενος καὶ πίνει τὸν αὐτὸν οἶνον.

22) Viz níže.

23) Plutarch. Cato Maior 20.

24) Titinius fr. 34/5 (Ribbeck, Com. Rom. frag., Lips. 1873) Homo formicae pol per similis est rusticus.

25) Martial. XI 14 Heredes, nolite brevem sepelire colonum, | nam terra est illi quantulacumque gravis.

zároveň zkušený, aby byl s to u každé věci napravit špatný výkon. Nepostačí totiž potrestat viníka, jestliže by neukázal správnou cestu...[26]) Nechť pečuje o to, aby uměl vykonávat všechnu polní práci, a ať ji koná tak často, dokud nezemdlí: bude-li tak činit, bude vědět, jak otroci smýšlejí, a oni budou pracovat s klidnější myslí. Bude-li to činit, bude si méně libovat v zahálce, bude mu to lépe sloužit ke zdraví a bude příjemněji spát. První ať vstává z lože, poslední ať si jde lehnout.[27]) ... Čeleď, k práci vždy liknavou, ať vyvádí podle ročního počasí rázně a sám ať jde vpředu.....[28]) V samé práci ať rozveseluje pracující různými povzbuzujícími slovy a čas od času, jako by chtěl zemdlenému pomoci, ať od něho vezme na chvilku železný nástroj, sám ať vykonává jeho povinnost a ať ho vybídne, že se to má dělat tak, jak to bylo od něho rázně vykonáno. A jakmile nastane večerní šero, ať nenechá nikoho za sebou, nýbrž ať jde poslední jako nejlepší pastýř, jenž nikdy nenechá na poli žádné dobytče ze stáda ...[29]) Ony staré věci, nejlepšího však obyčeje, které nyní vyšly z užívání, kéž by se mohly získat: ... aby nepožíval pokrmu, leda v dohledu čeledi, a ne jiného, než jaký se uděluje ostatním ...[30]) A nemá být znalý jen venkovských prací, nýbrž má být poučen ... v dobrých vlastnostech ducha, aby nerozkazoval ani mírně, ani krutě. Ať se vždy ujímá některých z lepších otroků, ale ať také šetří méně dobrých tak, aby se spíše báli jeho přísnosti, než proklínali jeho krutost. To by se mu mohlo podařit, jestliže by raději střežil podřízené, aby se neproviňovali, než jestliže by se svou nedbalostí dopustil, aby provinilce trestal...[31]) Otrokům ať se nevede zle, ať nemrznou, ať nemají hlad... Za dobrodiní ať (vilicus) vrací vděk, aby si (také) ostatní otroci přáli dobře činit."[32])

Všechny ty pokyny, které jsem uvedl, se týkají velkostatku a jsou určeny vilicovi. Poněvadž řídil práci na menších zemědělských celcích sám hospodář, vztahuje se nejeden z těch pokynů nepřímo i na svobodného rolníka, který sám pracoval s několika otroky. Leccos plnil ten svobodný zemědělec lépe než vilicus, poněvadž vládl obyčejně jen několika málo otrokům, kdežto vilicus byl nezřídka nadřízen i mnoha desítkám svých spoluotroků. Měl tedy drobný zemědělec proti vilicovi obvykle usnadněnu práci v tom, že nemusil tak bedlivě rozvažovat, kterému z dobrých a přičinlivých otroků má více přát. Mimoto pravá míra v jednání, jak píše Columella, se zachovává nesnadno právě tam, kde je otroků více.[33]) Columella také doporučoval, aby velkostatkář oslovoval pracující otroky, protože prý poznal, že se pánovou vlídností zmiňuje neustálá jejich práce. Často prý se s nimi i radil jakoby se zkušenějšími o některých nových věcech, a tak poznával, jaká je čí povaha a jak je kdo chytrý. A tu prý pozoroval, že se otroci raději chápali díla, o kterém se domnívali, že bylo podniknuto podle jejich rady.[34]) Avšak kolik velkostatkářů mělo

---

[26]) Colum. XI 1, 9.
[27]) Cato 5, 4 n.
[28]) Colum. XI 1, 14.
[29]) Colum. XI 1, 17 n.
[30]) Colum. I 8, 12; srov. též XI 1, 19.
[31]) Colum. I 8, 10; srov. též XI 1, 25.
[32]) Cato 5, 2.
[33]) Colum. XI 1, 25 iam illa, quae etiam in maioribus imperiis difficulter custodiuntur, considerare debebit, ne aut crudelius aut remissius agat cum subiectis; semperque foveat bonos et sedulos, parcat etiam minus probis.
[34]) Colum. I 8, 15.

anebo předstíralo takový zájem o otroky? Naproti tomu se mohli drobní zemědělci od svých otroků i nádeníků, zejména starších, leckdy vskutku poučit. „Vždyť se nalezne," píše opět Columella, „i nějaký dobrý oráč, i velmi dobrý okopávač nebo sekáč a neméně sadař a vinař, tu také zvěrolékař a řádný pastýř, kteřížto jednotlivci neodpírají souhrn svých dovedností tomu, kdo po nich touží."[35])

Všemi těmito důvody, které jsem citoval, chtějí *scriptores rei rusticae* zdůraznit, jak má vilicus získat u ostatních otroků autoritu. I svobodní zemědělci bývali patrně hrdi na své zkušenosti a někdy se dovedli honosit svou zručností a pracovitostí. Doklad, který tu mohu uvést, není bohužel z Itálie, nýbrž z Numidie, a to teprve ze III. stol. n. l., ale přesto si zaslouží i zde povšimnutí. Je to veršovaný nápis tohoto znění:

Z rodiny pocházím chudé a z otce bezvýznamného,
který majetku neměl, ba ani nevlastnil dům.
To je můj původ. Venku jsem žil a vzdělával pole,
půdě své klidu jsem nedal, ani ho neužil sám.
Pokaždé kdykoli rok své zralé obilí vydal,
v práci jak námezdní sekáč býval jsem první vždy já.
Kdykoli skupina mužů se do polí se srpy brala,
do Cirty numidské míříc anebo Jovových niv,
všechny jsem předčil jak sekáč, jsa ze všech na poli první,
hrstí zanechávaje za zády stěsnaný řad.
Obilí dvanáct let jsem kosil pod prudkým sluncem,
až jsem se později vůdcem ostatních sekáčů stal.
Deset a jeden rok jsem vodil skupiny ženců,
rozlehlé numidské lány pokosil malý náš houf.
Prospěl mi život v práci, jenž málem se spokojí pouze,
pánem mě učinil domu a zjednal mi dokonce dvorec;
žádným nedostatkem nestrádá nyní můj dům.
Práva z úřadů čestných se těšit můj život též dobyl,
ve sbor dekurionů já jsem též uveden byl.
Vybrán od členů rady, já sedával v radniční síni,
z prostého vesničana jsem se i censorem stal.
Také děti jsem zplodil a milé vnuky jsem viděl.
Slavná prožíti léta nám životní zásluhy daly,
nemohl ostrý jazyk rokům těm vytknouti nic.

Učte se bez úhony, ó lidé, žíti svůj život!
Takto si zasloužil zemřít člověk, jenž beze lsti žil.[36])

Mezi chudými lidmi svobodnými i otroky nemohlo být navenek rozdílu, jinak by musili Římané vždy nějak vyjádřit, o kom mluví. V pramenech však nacházíme často označeno zaměstnání nebo řemeslo bez bližšího určení, zda jde o svobodného člověka nebo o otroka. Chudí lidé se také nestyděli říkat o otrockém chlapci, který se narodil v jejich domě, že v něm vidí takřka svého

---

[35]) Colum. XI 1, 12.
[36]) CIL VIII 11 824 = Dessau ILS 7457. — V originále je dvakrát porušeno pravidelné střídání hexametru a pentametru; tuto nepravidelnost zachovávám i v překladu.

syna.[37]) Pěkný doklad o poměru Římana ke dvanáctiletému otroku — a již zručnému zlatníku — nalézáme v jednom nápise patrně z II. stol. n. l.

Kdokoli, pocestný, jsi, zde prolij nad hochem slzy!
Dožil se dvanácti roků z let prvého rozpuku mládí,
pánův miláček byl, svých rodičů naděje milá:
nešťastně opustil je, ach, k dlouhé posmrtné strasti!
Znalou pravicí svou on dovedl náramky robit,
pestré drahokamy znal v kujné vsazovat zlato.
Pagus zval se ten hoch, než teď, jsa mrtvolou žalnou,
leží tu v hrobě jak popel a tělo zbavené jména.

Žil 12 roků, 9 měsíců, 13 dní a 8 hodin.[38])

Nevíme, zda byl Pagův pán také zlatník, anebo zda ho dal jen vyučit zlatnickému řemeslu, které bylo ve starověku specialitou chlapců. H. Gummerus dává, jak se zdá, přednost druhé možnosti.[39]) Buď jak buď, pán si tu velmi cení obratnosti svého malého otroka a cítil proto k němu i lásku. Zdá se, že ten pán neměl nějakého významnějšího společenského postavení, neboť nápis neuvádí ani jeho jméno. Kromě Paga musil mít ještě aspoň dva otroky, Pagovy rodiče.

V jiném náhrobním nápise, stylisovaném patronem, je chválen propuštěnec M. Canuleius Zosimus. „Ten za svého života nikomu nezlořečil, bez vůle patronovy nic neučinil, často u něho bylo mnoho zlata a stříbra, a on nikdy po ničem z toho nezatoužil. Tento všechny předčil v ciselérském umění clodiovském.“[40]) Patron zde dává najevo, že si jeho otrok, a později propuštěnec, získal jeho oblibu svou poctivostí, a chválí velmi jeho zručnost v řemesle. Ostatně dobrou znalostí řemesla se někdy chlubili sami svobodní lidé, a s chloubou mluvili o té znalosti také příslušníci řemeslníkovy rodiny.[41])

Předpokládá se, že obuvníci měli ve starověké Itálii většinou jen malé dílny,[42]) a tu máme jeden zajímavý nápis z Říma: D. M. C. IVLIVS HELIVS SVTOR A PORTA FONTINALE FECIT SIBI ET IVLIAE FLACCILAE FIL.

---

[37]) Srov. CIL VI 18 754 = Dessau ILS 8554 d. m. A. Furius Crassus A. Furius (sic!) Festi ver(na) loco f(ilii) hab(itus) es(t), vix. ann. IIII m. VI. d. XXVIII. — Srov. též CIL VI 17 313 = Dessau ILS 8487 d. m. Eucopionis qui vixit m. VI d. III, infanti dulcissimo suavissimoque, qui cum nondum fari potuisset iucundissimo, L. Curio Terminalis, item Verna et Sosipatra parentes fec.

[38]) CIL VI 9437 = Dessau ILS 7710; cituji překlad F. Stiebitze, Římská lyrika, str. 464.

[39]) H. Gummerus, Klio, XIV, 1915, str. 169. — Máme ovšem také doklady pro to, že dal zbudovat chlapci náhrobek i jeho „mistr“, i rodiče, např. CIL VI 10 016 d. m. Primitivo et Calybeni sorori eius Q. Attius Hermes discenti piissimo et Herrenius Fortunatus tata et Herrenia Rhodine mamma b. m. fecerunt.

[40]) CIL VI 9222 = Dessau ILS 7695.

[41]) Srov. CIL XII 722 = Dessau ILS 7715: d. m. Q. Candi[di] Benigni fab. tig. corp. Ar(elate).

Ars cui summa fuit fabricae, studium doctrin, pudorque,
quem magni artifices semper dixsere magistrum.
Doctior hoc nemo fuit, potuit quem vincere nemo,
organa qui nosset facere aquarum aut ducere cursum.
Hic conviva fuit dulcis, nosset qui pascere amicos,
ingenio studio docilis animoque benignus.
Candidia Quintina patri dulcissimo et Val. Maxsimina coniugi kar.

[42]) Srov. T. Frank, An Economic Survey, V, str. 225.

ET C. IVLIO ONESIMO LIBERTO LIBERTABVSQVE POSTERISQVE EORVM. V(ivus) F(ecit).[43]) Švec C. Iulius Helius měl tedy jen jednoho propuštěnce, a snad to byl také jediný jeho pomocník v řemesle. Můžeme tak soudit z toho, že pouze jej uvádí jmenovitě na náhrobním nápisu; zřejmě tedy onen obuvník nepředpokládal, že by mohl mít někdy propuštěnců více. Je ovšem podivné, že měl více propuštěnek. Někdy vskutku měli i chudí Římané otrokyni-služku,[44]) ale v našem nápise může snad jít o bezmyšlenkovitě opsaný konec obvyklého textu na římských náhrobcích. Abych však uvedl ještě aspoň jeden doklad, jediného otroka, opisovače řeckých i latinských textů, měl pravděpodobně jakýsi C. Terentius Fructus, patrně knihkupec, neboť pouze sobě a jemu postavil náhrobek.[45])

Upřímnou lítost nad ztrátou svého třináctiletého otroka a vydatného pomocníka v zaměstnání projevuje jeden *calculator,* jenž žil v II. stol. n. l. Svého otroka Meliora chválí těmito slovy: „Ten měl takovou paměť a znalost, že předstihl slavná jména všech od paměti starých až po den svého konce. Jednotlivé pak věci, které znal, mohly by být spíše napsány v knize než v krátkém nápisu, neboť záznamy o svém umění, které zanechal, sám první učinil a jediný by je byl mohl napodobit, kdyby ho nevraživý osud nebyl nenáviděl. Svému otroku zbudoval Sex. Aufustius Agreus, nejnešťastnější učitel."[46])

Smrt otroka byla pro pána vždy ztrátou.[47]) Pro bohaté pány to byla většinou jen ztráta hmotná,[48]) ale chudí lidé s otroky mnohem více cítili, neboť se s nimi denně stýkali ve výrobním procesu. Na venkově nebylo často vůbec možno otroka od chudého sedláka na první pohled rozeznat. Iuvenalis popisuje prosté sluhy, nekultivované venkovské chlapce,[49]) takto:

Vzhled má jeden jak druhý; má prostince střihané vlasy —
dnes jsou česány ovšem, když chystám hostinu doma.
Jednoho otec je skoták a druhého pastevec hrubý.
Číšník po matce vzdychá, již dávno už neviděl, smutně
touží zas spatřit svou chýšku a domácí kůzlata známá;
otrok — však zjevem svým celým i cudností svobodný chlapec.[50])

---

[43]) CIL VI 33 914 = Dessau ILS 7544.

[44]) V deklamacích, jejichž autorství se přičítá v rukopisech Quintilianovi, se mluví (363, p. 494 sq. Ritter) o chudých manželích (quidam pauper, formosae maritus), a tito lidé měli otrokyni označenou termínem vestiplica.

[45]) CIL XI 1236 = Dessau ILS 7753 v. f. C. Terentius Fructus sibi et Attico ser., qui vixit ann. XX, litteratus Graecis et Latinis librarius, partes dixit CCC. In fr. p. XV, in ag. p. XXV.

[46]) CIL XIV 472 = Dessau ILS 7755.

[47]) Srov. Seneca, Dial. VI ad Marc. de consol. 20, 2 Haec (sc. mors) servitutem invito domino remittit.

[48]) Plin. Epist. VIII 16, 3 Nec ignoro alios eius modi casus (sc. mortes servorum) nihil amplius vocare quam damnum eoque sibi magnos homines et sapientes videri. — Srov. též Cicero ad Att. I 12, 4.

[49]) Iuvenal. XI 142—148: Nec frustum capreae subducere nec latus Afrae | novit avis noster, tirunculus ac rudis omni | tempore et exiguae furtis imbutus ofellae. | Plebeios calices et paucis assibus emptos | porriget incultus puer atque a frigore tutus; | non Phryx aut Lycius, [non a mangone petitus | quisquam erit: in magno] quum posces, posce latine.

[50]) Iuvenal. XI 149—154; cituji překlad Zd. K. Vysokého, str. 169.

Ostatně je známo, že se ani v samém Římě otroci svým zevnějškem příliš nelišili od svobodných lidí, a v literatuře se často připomíná zamítnutý návrh, aby nosili otroci jiný oděv než lidé svobodní. O tom návrhu, předneseném v senátě, a o jeho zamítnutí, zdůvodněném tím, jaké nebezpečí by hrozilo, kdyby otroci začali počítat pány, zmiňuje se Seneca.[51]) Ještě ve III. stol. n. l. se jednalo o tom, jak by bylo možno zřetelně odlišit otroky od svobodného lidu. Císař Alexander Severus chtěl totiž uniformovat všechny vrstvy obyvatelstva podle společenského postavení, ale právníci Ulpianus a Paulus s tímto návrhem nesouhlasili s odůvodněním, „že vznikne velmi mnoho vád, budou-li lidé náchylni k páchání příkoří".[52])

Oba tyto návrhy, o nichž víme, měly zastánce ve vládnoucích kruzích, kdežto prostí Římané měli asi málo zájmu o to, zda bude na první pohled patrno, je-li ten či onen člověk otrokem. Tacitus píše, že odsouzení otroků Pedania Secunda k smrti vzbudilo odpor římské chudiny,[53]) a to pokládají za důkaz vzájemných sympatií obou těchto společenských vrstev nejen historikové marxističtí,[54]) nýbrž i nemarxisté.[55]) A tyto vzájemné sympatie lze doložit ještě dalšími doklady. Pokládalo se totiž za *favorabile* (vzbuzující příze), jestliže se rozdávaly chlapcům chudých vrstev dárky, a přitom se nečinil rozdíl, zda jsou to děti svobodných rodičů nebo otroků.[56]) Ba dokonce je pravděpodobné, že v municipiích otroci někdy zasahovali i do předvolební agitace.[57])

Blízké vztahy mezi prostými svobodnými lidmi a otroky se projevují také v tom, že pojal chudý občan leckdy za choť svou propuštěnku,[58]) kdežto

---

[51]) Seneca de clem. I 24, 1.

[52]) SHA, Alex. Sever. 27, 1 n.

[53]) Tacit. Ann. XIV 45.

[54]) R. J. Vipper, Rim i ranneje christianstvo, str. 29.

[55]) W. L. Westermann, PWRE, suppl. VI, sl. 986.

[56]) CIL X 5853 = Dessau ILS 6271 Favorabil(e) est si puer(is) plebeis sine distinctione libertatis nucum sparsion(em) mod(iorum) XXX et ex vini urnis VI potionem eministration(em) digne incrementis praestiterint.

[57]) V Pompejích často doporučovali kandidáty lidé, jejichž jména připouštějí tuto domněnku. Srov. např. CIL IV 634 N. Herennium Celsum aed. o. f. Amandus rog.; CIL IV 793 Lollium aed. o. f. Verpus rogat. Někdy má ovšem uvedeno pouhé cognomen i sám kandidát (např. CIL IV 694 Capellam d. v. i. d. o. v. f. Verna cum discent. rog.). Zajímavý je nápis CIL IV 668: Iulium Simplicem aed. v. a. s. p. p. v. b. d. r. p. o. v. f. Sema cum pueris rog., v němž se dovolává jakýsi Sema (občan nebo neobčan?) i svých „hochů". Připomínky si tu snad zaslouží i velmi stručný nápis CIL IV 786a: C. Holconium ser.

[58]) Sňatky mezi patronem a propuštěnkou byly obvyklým zjevem mezi drobnými a středními rolníky a veterány (srov. A. Schneider, Zur Gesch. der Sklaverei, str. 21, a J. K. Kolosovskaja, VDI, 1955, č. 3, str. 74). Doklady z provincií, zejména podunajských (srov. A. Móczy, Acta antiqua Acad. scient. Hung., IV, 1956, str. 239 n.), dosvědčují, že k těmto sňatkům docházelo většinou proto, aby mohli vojáci a veteráni při nedostatku římských občanek v některých provinciích zajistit svým ženám, které pocházely z řad místního provinciálního obyvatelstva, občanské právo, a získávali tak občanství pro své děti. Postupovalo se zpravidla tak, že římský občan ohlásil svou nevěstu, Neřímanku, jako svou otrokyni, pak jí dal svobodu a tím i občanské právo. Otázku, proč docházelo ke sňatkům římských občanů s propuštěnkami v Itálii, neřeším, poněvadž k tomu nemám dostatek pramenného materiálu. Avšak přesto uvádím z Itálie aspoň tři doklady: CIL VI 2584 = Dessau ILS 2049 d. m. P. Octavio P. fil. Vol. Marcellino, Luco Feroniae, veterano Augustorum, qui militavit in ch. V pr. annis XVIII, honestam missione missus, frumento publico, collegio tibicinum, qui vixit annis XXXVII mensibus sex diebus XXIII, patrono et coiugi merentissimo, Octavia Hermione liberta v. f. — CIL VI 5254 Iulia Erotis femina optima hic sitast | nullum dolorem

bohatí Římané hledali u svých otrokyň nejvýše ukojení svých vášní. Jestliže jim to bylo někdy vytýkáno, dálo se to častěji proto, že byli nevybíraví ve volbě svých příležitostných milenek, než z důvodů čistě morálních.[59])

Kdežto bohatí páni měli tolik otroků, že mohli vždycky nahradit svého služebníka, který se jim znelíbil, a měli také tolik prostředků, že si mohli koupit sluhu nového, musili si chudí Římané dobře rozmyslit již to, mohou-li svého otroka přísně potrestat. Mohli ho sice prodat, ale za nespolehlivého otroka, vhodného jenom k nejtěžším pracím,[60]) nemohli požadovat vyšší cenu, tedy finančně by tím prodejem byli ztratili. Rozmyslit si musili i to, mohou-li ho vydat k tělesnému potrestání, protože s otrokem přísně potrestaným se jim pak už dobře a spokojeně nežilo.[61]) Bohatí majitelé otroků, jestliže dali některé z nich krutě potrestat nebo vyslýchat na mučidlech, mohli je pak vyloučit ze své blízkosti, avšak i oni často dbali na mínění své čeledi. Cato Starší prý dával popravovat své otroky, kteří se nějak vážně provinili, teprve tehdy, když byli uznáni vinnými ode všech otroků.[62]) Vlastníci jednoho či dvou otroků jistě chtěli se svými otroky, s nimiž se denně stýkali a pracovali, žíti raději v důvěrné shodě — neboť tehdy byli také jejich otroci spolehlivější a věrnější —, než aby si je nějak proti sobě popuzovali.[63]) Můžeme proto předpokládat, že ti lidé sahali k jiným tělesným trestům než k ráně, kterou otrokovi v rozčilení sami uštědřili, jen výjimečně. Někdy došlo docela k přátelskému poměru mezi chudým Římanem a otrokem, a jestliže ten Říman musil z nouze svého otroka prodat, loučil se s ním nerad a velmi mu záleželo na tom, jaký člověk jeho otroka koupí.[64])

Otroci chudých lidí žili skromně, a skromně žili také jejich páni. Iuvenalis o tom píše:

Těžko lze vyniknout lidem, jichž přednostem překážkou stojí
tísnivé poměry doma. Tím těžší je snažení jejich
v Římě. Drahý je chudičký byt a draze ti přijde
žaludek otroků lačný a drahý je prostinký oběd.
Z hliněných talířů jíst je tu hanba. Však kdyby tě náhle
přenesli k Marsům a prostičkým Sabinům, hanby v tom žádné
neshledáš, spokojen nadto i pláštěm s kapucí hrubou.
V mnohých italských krajích, když za pravdou jdeme, se dosud

---

ad inferos mecum tuli, | viro et patrono placui et decessi prior. | C. Iulius Blastus. C. Iulius Celadus. C. Iulius divi Aug. l. Messius. — CIL V 1071 Anicia P. l. Glucera fui. Dixi de vita mea satis. Fui probata quae viro placui bono, qui me ab imo ordine ad summam perduxit honorem.

[59]) Martial. I 84: Uxorem habendam non putat Quirinalis, | cum velit habere filios, et invenit | quo possit istud more: futuit ancillas | domumque et agros implet equitibus vernis; srov. též IV 66, 11 n. Vilica vel duri compressa est nupta coloni, | incaluit quotiens saucia vena mero.

[60]) Srov. Propert. IV [V] 8, 79 n. Lygdamus in primis, omnis mihi causa querelae, | veneat et pedibus vincula bina trahat.

[61]) Srov. [Quintilian.] Declam. 269 (p. 100, Ritter) ideo demum mentior, ut mihi cum duobus servis tortis, si tamen quaestioni superfuerint, vivendum sit?

[62]) Plutarch. Cato Maior 21. — Srov. též Iuvenal. VI 219 n. ... Meruit quo crimine servus | supplicium? quis testis adest? quis detulit? audi.

[63]) [Quintilian.] Declam. 269 (p. 101, Ritter) hi servi a me non recesserunt: hi conscii sunt omnium; hi mihi irasci possunt, si tormentis sine ira offeruntur.

[64]) Seneca Rh. Controv. II 1, 5 Si carum tibi servum venderes, quaeres, numquid saevus emptor esset.

toga jen po smrti nosí. A slaví-li vznešené svátky
časem v divadle hrami (však valně už zarostlém travou),
přijde-li na scénu opět už známá národní fraška,
...
uvidíš: oděv má jeden jak druhý, lid prostý i panstvo,
které si v orchestře hoví...[65])

Římané byli přesvědčeni, že „je snadné nasytit několik málo žaludků i dobře vycvičených, i nic jiného si nepřejících než být sytými",[66]) a přitom si představovali pokojný život chudého člověka tak, že má mimo jiné také možnost svého otroka nasytit.[67]) Někdy bylo ovšem chudým Římanům zatěžko opatřit vše nutné pro svého jednoho nebo dva otroky, a nejen se nestyděli otevřeně tyto své starosti říci svým přátelům, nýbrž neskrývali ani svůj ostych před tím, jak mají otrokům domácí nedostatek vysvětlit.[68]) Takové starosti měli především městští lidé, kteří — když se chtěli pohybovat ve vyšších vrstvách — bez otroků být nemohli. Na žaludek svých otroků a především na svůj domácí nedostatek myslili někdy i na hostině, k níž byli pozváni a z níž se vždycky snažili odnést domů co největší výslužku;[69]) proto není divu, že si někdy i posteskli, že mají vlastně po některých stránkách dokonce horší život než jejich sluha.[70])

Pozastavme se však ještě u otázky, kolik asi otroků potřeboval Říman k bezpracnému životu. „Kdyby dělník měl své vlastní výrobní prostředky", píše K. Marx, „a kdyby se spokojil s tím, aby žil jako dělník, stačila by mu pracovní doba nutná k reprodukci jeho životních prostředků, řekněme 8 hodin denně. Potřeboval by tedy také výrobní prostředky jen na 8 pracovních hodin. Naproti tomu kapitalista, který ho kromě těchto 8 hodin nutí vykonat řekněme 4 hodiny nadpráce, potřebuje další částku peněz na získání dalších výrobních prostředků. Za našeho předpokladu by však musel zaměstnávat již dva dělníky, aby z nadhodnoty, kterou si denně přivlastňuje, žil jako dělník, tj. aby mohl uspokojovat své nutné potřeby. V tomto případě by bylo účelem jeho výroby pouhé udržování života, a ne zvětšování bohatství; a toto zvětšování se přece při kapitalistické výrobě předpokládá. Aby žil jen dvojnásob lépe než obyčejný dělník a aby polovinu vyráběné nadhodnoty znovu přeměňoval v kapitál, musel by zároveň se zvýšením počtu dělníků osminásobně zvýšit minimum zálohovaného kapitálu. Ovšem může sám, podobně jako jeho dělník, přiložit ruku k dílu přímo ve výrobním procesu, ale pak je také jen něčím uprostřed mezi kapitalistou a dělníkem, „malým mistrem". Jistý stupeň kapitalistické výroby vyžaduje, aby kapita-

[65]) Iuvenal. III 164—174, 177 n.; cituji překlad Zd. K. Vysokého, str. 53 n.
[66]) Seneca, Epist. ad Luc. 17, 4.
[67]) Martial. II 90, 7—10 Me focus et nigros non indignantia fumos | tecta iuvat et fons vivus et herba rudis. | Sit mihi verna satur, sit non doctissima coniunx, | sit nox cum somno, sit sine lite dies.
[68]) Iuvenal. IX 63—69 Improbus es, quum poscis, ait. — Sed pensio clamat | posce; sed appellat puer unicus, ut Polyphemi | lata acies, per quam sollers evasit Ulixes. | Alter emendus erit, namque hic non sufficit, ambo | pascendi. Quid agam bruma spirante? Quid, oro, | quid dicam scapulis puerorum aquilone Decembri | et pedibus? Durate atque expectate cicadas?
[69]) Martial. III 23 Omnia cum retro pueris opsonia tradas, | cur non mensa tibi ponitur a pedibus?
[70]) Martial. IX 92.

lista mohl celé doby, po kterou funguje jako kapitalista, tj. jako zosobněný kapitál, používat k přivlastňování cizí práce, a tedy k její kontrole a k prodeji výrobků této práce."[71])

Uplatněme tuto Marxovu úvahu na výrobu otrokářskou, arci s přihlédnutím ke specifickým otrokářským výrobním vztahům.

Chtěl-li Říman získat jistý důchod ze svých peněz, mohl je zapůjčit na úrok, ale mohl za ně také koupit pozemek a otroka. Graecinus, a podle něho Columella, doporučují pěstovat víno jako věc nejvýnosnější. „Neboť třebas vinice vyžadují nejhojnějších nákladů, přece stačí na sedm jiter práce jednoho vinaře. Lidé se o něm sice obecně domnívají, že je možno opatřit si ho za malý peníz anebo koupit si v dražbě „provinilce" *(noxius)*, ale já se neztotožňuji s míněním většiny a radím, aby byl vinař obzvláště cenný. Třebas by byl koupen za šest nebo spíše za osm tisíc sesterciů, když počítám, že by byla sama půda ve výměře sedmi jiter získána za tolikéž tisíc a vinice by byly založeny se svým příslušenstvím, tj. s tyčemi a sazenicemi, po dvou tisících za jedno jitro, činí to úhrnem v penězích 29 000 sesterciů. K tomu přistupují úroky 3480 sesterciů za dvouleté období, v němž jako by dětství vinic otálelo s výnosem. To činí v penězích dohromady 32 480 sesterciů. Ten obnos, jestliže by, stejně jako věřitel s dlužníkem, upsal zemědělec se svými vinicemi tak, že by určil natrvalo řečené úroky, musí získat za jeden každý rok 1950 sesterciů, v kterémžto počítání přece překonává výnos ze sedmi jiter podle mínění Graecinova úrok ze 32 480 sesterciů. Neboť třebas jsou vinice nejhoršího druhu, jsou-li vzdělávány, dosáhnou jednotlivá jejich jitra vždy po jednom měchu vína, a třebas se prodá čtyřicet věder za 300 sesterciů, což je nejmenší cena úrody, přece činí dohromady sedm měchů 2100 sesterciů. Tento počet, který jsme uvedli, dostačuje Graecinovu rozpočtu. Avšak my máme za to, že mají být vymýceny vinohrady, jejichž jedno jitro dá méně než tři měchy."[72])

Tento příklad je velmi poučný, neboť z něho lze poznat, jaká byla přibližně nadhodnota vytěžená z práce jednoho otroka. Vyjdeme-li z toho, že Cato dával svým otrokům maximálně 5 liber (tj. 1,6 kg) chleba denně,[73]) a že stála v Kampanii v I. stol. n. l. libra chleba $1^1/_2$ assu,[74]) můžeme počítat s maximálním denním nákladem na chléb $7^1/_2$ assů pro jednoho otroka. Pokud jde o příkrm, ten sotva činil více než 5 assů, jak o tom máme zmínku v jedné pompejské pekárně (tu lze předpokládat, že do oněch pěti assů nebyl chléb započítán).[75]) Vcelku tedy byly výlohy na *diarium* otroka nejvýše asi 12 assů, tj. 3 sestercie. Za rok by to činilo 1100 sesterciů, tedy zhruba polovinu Graecinova minimálního výnosu, vyplývajícího z práce jednoho vinaře. Otrok sice protřeboval šatstvo i jiné věci nutné k životu, ale to v počet brát nemusíme, neboť ponecháváme stranou také to, že Columella předpokládal výtěžek mnohem vyšší.

Zručný otrok mohl ovšem uživit svého pána i jinou prací než zemědělskou. V jedné Iuvenalově satiře pronáší jakýsi Naevolus, maje obavu o své stáří, tato slova:

---

[71]) K. Marx, Kapitál, I, str. 332.
[72]) Colum. III 3.
[73]) Cato 56.
[74]) CIL IV 4227 sal a(ssibus) I[I] S, pan[e]m libram IS.
[75]) CIL IV 4000 oleum l(ibra) a(ssibus) IV, palea a(ssibus) V, faenum a(ssibus) XVI, diaria a(ssibus) V, furfure a(ssibus) VI, viria I a(ssibus) ... oleum a(ssibus) VI.

... Bych úrokem z půjček
měl tak dvacet tisíc a stolní stříbro sic prosté,
přec však tak těžké, by Fabricius mi udělil důtku;
z Moesie otroků pár, jenž vzal by mne na statné plece,
zjednal mi bezpečné místo i uprostřed hlučného cirku;
nadto dva otroky pro zisk: ať hrbí se jeden jak rytec,
druhý ať maluje portréty zručně! Mně postačí tohle,
neboť já zůstanu chud...[76])

Měl-li mít Říman na začátku II. stol. n. l. 20 000 sesterciů úroků, musil předtím zapůjčit 400 000 sesterciů, neboť normální úrok byl tehdy 5%.[77]) Naevolus tedy toužil po jezdeckém censu. Pro nás je však z citovaných Iuvenalových veršů nejdůležitější to, že jsou v nich jmenováni ještě dva otroci, kteří mají pro svého pána vydělávat. Oč by asi zvýšil výtěžek jejich práce pánovy příjmy, Iuvenalis neuvádí, ale je pravděpodobné, že by ten výtěžek musil být asi poměrně značný, jinak by nebylo důvodu uvádět jej vedle 20 000 sesterciů úroků. Dejme tomu, že by od těchto odborníků získal jejich majitel tolik nadhodnoty jako od dvou zručných vinařů; tu by se asi přibližně výše zisku musila pohybovat mezi 3000—6000 sesterciů za rok, a nebudeme snad proto, jak soudím, příliš vzdáleni pravdy, když vyslovíme předpoklad, že byli dva otroci-řemeslníci s to uživit svou prací svého pána. Přitom ovšem musíme také předpokládat, že by jejich majitel žil skromně, tj. hluboko pod „životním minimem" vyšších římských společenských kruhů.[78])

R. Hošek se zabýval nedávno otázkou, jak máme vyjádřit ekonomickým vzorcem to, že otrok vstupuje do výrobního procesu za jiných podmínek než námezdní dělník.[79]) Hošek tu kritisuje řešení E. Kagarova[80]) a opravuje Kagarovův vzorec takto: $Z = C_1 + C_2 + V + n$. Přitom Z je hodnota výrobku, C_1 je část konstantního kapitálu jako hodnota vložená do výrobních prostředků (materiálních), C_2 je část konstantního kapitálu jako hodnota vložená do otroka jako výrobního prostředku při jeho nabytí, V představuje variabilní kapitál, tj. zde konkrétně hodnotu vloženou do otroka jakožto pracovní síly během výrobního procesu, n je nadhodnota.[81])

Majitel otrokářského podniku se ovšem snažil co nejvíce snížit své výrobní náklady, a tak dosáhnout nejen vyššího zisku, nýbrž také snížení ceny výrobku. Musil koupit otroka (C_2), opatřit pro něho výrobní nástroje a surovinu (C_1) a živit ho (V).[82]) A tu lze dojít k závěru, že otrokář snižoval ty náklady, které neležely ekonomicky mimo něho, tedy především náklady na výživu otroka.[83])

„Za otrocké práce," píše K. Marx, „výhodu z pracovní síly nadprůměrné kvality nebo nevýhodu pracovní síly podprůměrné kvality nese otrokář."[84]) Proto také, jak jsem se o tom už zmínil, byli velmi ceněni otroci-odborníci.

---

[76]) Iuvenal. IX 140—147; cituji překlad Zd. K. Vysokého, str. 143.
[77]) J. Carcopino, La vie quotidienne à Rome, str. 87.
[78]) Srov. tamtéž.
[79]) R. Hošek, SPFFBU, C 2, str. 89 n.
[80]) E. Kagarov, Eos, XXXII, 1929, str. 177—190.
[81]) R. Hošek, SPFFBU, C 2, str. 90.
[82]) Tamtéž.
[83]) Tamtéž.
[84]) K. Marx, Kapitál, I, str. 571.

Crassus měl velmi mnoho kvalifikovaných otroků,[85]) a konečně také z uvedených Iuvenalových veršů[86]) nepřímo vyplývá, že musil být výtěžek získaný prací kvalifikovaných otroků mnohem větší než výtěžek získaný prací otroků nekvalifikovaných. Proto pokládal i Columella za nejvýnosnější mít na svých vinicích otroky zručné. Avšak přece se i majitelé kvalifikovaných otroků většinou vyhýbali nákladnějším investicím. Náklady na otroky omezovali většinou jen na jídlo, neboť měli za to, že otroci touží jen po tom, aby se nasytili;[87]) a někdy ani pořádně najíst otrokům nedali.[88])

Pokud jde o méně zámožné lidi, musíme nutně předpokládat, že musili šetřit již při koupi otroka a že se nejvíce zajímali o otroky lacinější. Proto chci ještě poukázat na jednu věc. Cato doporučoval prodat nemocné a staré otroky,[89]) a je pravděpodobné, že i za principátu přicházeli někdy starci na otrokářský trh. Staří otroci — alespoň pokud jde o otroky spolehlivé — bývali sice prodáváni jen výjimečně, jen v největší finanční tísni,[90]) ale jestliže přece jen někdy prodáváni byli, naskytá se otázka, kdo je kupoval. Na trhu o staré a nemocné otroky byl nepochybně jen malý zájem, a snad jen tehdy, když byli ti otroci prodáváni za peníz zcela nepatrný, mohl se tu a tam nalézt nějaký zákazník. V městě Římě dávali proto majitelé nemocných otroků přednost tomu, že je vyváželi na malý ostrov v řece Tiberu, zasvěcený bohu Aesculapiovi, a tam byli otroci ponecháni napospas osudu. Otroci se pak patrně živili jen almužnou a většina jich jistě umírala. A přesto pokládali mnozí Římané za výhodnější čekat, zda se jejich nemocní otroci sami vyléčí, než aby jim poskytli potřebnou lékařskou péči. Vycházeje z toho, že se pán de facto svého otroka zřekl, když ho odevzdal péči boha Aesculapia, vydal císař Claudius edikt, kterým se stanovilo, že se otrok stává svobodným člověkem, jestliže se na ostrově uzdraví.[91]) Po vyhlášení tohoto ediktu nemohli již majitelé otroků počítat s tou — nepochybně malou — pravděpodobností, že svého otroka, o jehož léčení se nechtěli starat, ještě zcela neztrácejí. Měli tedy nyní tři možnosti: buď se svého otroka zříci, a tím se zříci zcela bez náhrady svého majetku, nebo mu poskytnout léčení,[92]) anebo snažit se ho prodat, aby za něj dostali nějakou, byť nepatrnou náhradu. A právě zcela nízká cena prodávaného otroka mohla být někdy podnětem k tomu, že si ho někdo koupil. Snad nejsem příliš vzdálen pravdy, domnívám-li se, že mezi těmi zájemci byli nezřídka lidé málo zámožní. Ti mohli po uzdravení otroka snadno získat pracovní sílu, a také zestárlý otrok, byl-li koupen za nepatrný peníz, anebo jestliže se ho někdo ujal, jim mohl ještě několik let v lecčems pomáhat.[93])

---

[85]) Plutarch. Crass. 2. — Srov. též výše str. 76.
[86]) Iuvenal. IX 145—147.
[87]) Seneca, Epist. ad Luc. 17, 4 facile est pascere paucos ventres et bene institutos et nihil aliud desiderantes quam impleri.
[88]) Iuvenal. XIV 126 Servorum ventres modio castigat iniquo.
[89]) Cato 2, 7; Plutarch. Cato Maior 4.
[90]) Martial. XI 70, 9 n. Vende senes servos, ignoscent, vende paternos; | ne pueros vendas, omnia vende miser.
[91]) Sueton. Claud. 25; Dig. XL 8, 2.
[92]) O léčení otroků jsem velmi stručně pojednal v krátkém článku v populárně vědeckém časopise Věda a život, 1956, č. 11, str. 522 n.
[93]) Při psaní těchto řádků mi připadla na mysl jedna analogie, kterou však uvádím jen s rozpaky. Před léty u nás na venkově kupovali řezníci kromě dobře krmených kusů dobytka také hovězí dobytek velmi špatně krmený. Platili za něj arci málo, ale nevedli jej hned na porážku, nýbrž svěřovali jej bezplatně na určitou dobu drobným rolníkům,

Jistě lze právem soudit, že drobní italští rolníci, když šli někdy na otrokářský trh, byli nuceni hledat svou pracovní sílu mezi otroky podřadnými. Kupovali asi „novicie", „provinilce" *(noxii)*, tu a tam nějakého otroka neduživého nebo starého a snad i děti. Podle Columelly bylo v jeho době na trzích vždy dosti „provinilců".[94]) Ti lidé byli nepochybně prodáváni v poutech, ale jestliže si drobný rolník nebo řemeslník na trhu takového otroka vybral nebo koupil, nemohl ho zařadit jako otroka spoutaného do ergastula, protože žádné ergastulum neměl. *Servi vincti* byli vždy jen částí početnější čeledi, a není-li náhodné Apuleiovo tvrzení, že tvoří 15 otroků čeleď *(familia)* a 15 otroků spoutaných *ergastulum*,[95]) můžeme soudit, že mohli být *servi vincti* teprve na větším statku.

Pokusme se o odhad toho, kolik asi mohl drobný rolník na koupi nového otroka vynaložit. Dejme tomu, že měl 30 jiter půdy a dva otroky a že pěstoval na polovině svých pozemků víno. Předpokládejme dále, že pracovali i členové jeho rodiny, a že ten rolník neměl zvláštních výloh na obživu své rodiny. Opřeme-li se tu znovu o rozpočet Graecinův, můžeme vzít v počet to, že měl tento drobný zemědělec ze svých vinic průměrný roční obrat 5000 sesterciů. Kdyby tedy chtěl koupit vyučeného a spolehlivého otroka, jehož cena se pohybovala kolem 8000 sesterciů, musil by za něj vydat svůj výtěžek za celé dva roky.[96]) Přitom antické prameny, týkající se té doby, dosvědčují spíše úpadek než vzrůst drobných usedlostí, takže rolník, jestliže mohl při své píli zvelebovat svou usedlost, anebo také jestliže mu otrok zemřel, nepochybně projevoval svůj zájem hlavně o laciného otroka. Říkalo se ostatně, že je znakem pilného člověka rozšiřovat svůj dům nikoli penězi, nýbrž přičinlivostí.[97])

Svědectví, arci nepřímé, o tom, že se musili drobní zemědělci spokojit lacinými otroky, máme v jednom dopise Plinia Mladšího. Je to v § 7 v Epist. III 19. Jeho rozborem jsem se zabýval v jednom svém článku[98]) a dotkl jsem se přitom několika problémů; jeden z nich nyní uvádím. Nejdříve jde o přesný překlad rozebírané věty: *Sunt ergo instruendi eo pluris quod frugi mancipiis; nam nec ipse usquam vinctos habeo, nec ibi quisquam.* Tu větu překládám takto: „Musí se tedy (tj. pachtýři) vybavit nákladem tím větším, protože musí být opatřeni ř á d n ý m i otroky; neboť nemám ani já sám, aniž kdo v té krajině otroky s p o u t a n é." A tu docházím k závěru, že by byli

---

a ti nezřídka takto získali dočasně dobrou dojnici, neboť po stanovené lhůtě museli krávu řezníkovi vrátit. Nejde mi tu o přirovnání životních podmínek starověkých otroků k tomu, jak se v nové době zachází někde jen se zvířaty, nýbrž mám na zřeteli jen ekonomickou stránku věci.

94) C o l u m. III 3 quem (sc. vinitorem) vulgus quidem parvi aeris vel de lapide noxium posse comparari putat.

95) A p u l. Apol. 47, 6 quindecim liberi homines populus est, totidem servi familia, totidem vincti ergastulum.

96) Graecinův rozpočet uvádí C o l u m e l l a, III 3, ovšem výtěžek 2100 sesterciů, jenž rozpočtu Graecinovu postačuje, pokládá za nízký, ba dokonce není spokojen ani s výtěžkem trojnásobným. — M. J. S e r g e j e n k o v á (Pompei, str. 300, čes. překl. str. 243) vidí v Columellových slovech, že má být vinice, dávající jenom tři měchy vína, vymýcena, projev zápalu tvůrčího nadšení, neboť poněkud výše v téže kapitole uvádí sám Columella skromnější číslo, 2 a $1^1/_2$ měchu; to by odpovídalo 4000 a 3000 sesterciů.

97) N e p o s, Atticus 13,4 et potius diligentia quam pretio parare non mediocris est industriae.

98) LF, IV (LXXIX), 1956, str. 24—31.

podle Pliniova mínění postačili oněm pachtýřům otroci laciní *(vincti)*, kdyby jim ovšem bylo bývalo možno takové otroky opatřit.[99])

Můžeme tedy soudit, že bylo pro laciné otroky štěstím, když dostali málo zámožného pána. Velkostatkáři je totiž mohli přímo zařadit — a v I. stol. n. l. tak také často činili — do ergastula, kdežto u drobného a středního rolníka pracovali volně, bez pout. U tohoto drobného či středního zemědělce byli sice bez naděje, že by mohli být někdy zařazeni mezi privilegované otroky s dobrými pracovními i životními podmínkami a s velkým peculiem, ale mohli být také bez obav, že by tam mohli být zařaděni mezi otroky, kteří se musili stále lopotit v poutech a kteří nepožívali naprosto žádné osobní volnosti.

Také otroci, které si drobní rolníci najímali, našli asi v novém pracovním prostředí vůči sobě zpravidla lidský poměr. Cicero schvaluje radu těch Římanů, kteří nabádali, aby se s otroky jednalo jako s námezdnými dělníky,[100]) a hodnotíme-li z tohoto hlediska jednu Senecovu větu, vyslovenou jakoby drobným pachtýřem, zdá se, že se tento Ciceronův požadavek uplatňoval u nezámožných lidí v plném rozsahu. Seneca totiž píše: „Ani nevkročíš na to, co jsem najal, ačkoli jsi vlastník, ani neodvedeš svého otroka, mého nádeníka."[101]) Ostatně otroci, pokud sloužili za stejných podmínek jako svobodní lidé, sloužili prý lépe a vykonali více práce.[102])

Římané patřící k nejvyšší společenské vrstvě řešili někdy ve svých filosofických besedách otázku, která se snad mohla zdát prostému člověku divná. Diskutovali totiž o tom, zda může otrok prokázat svému pánovi dobrodiní. Odpovídali na tu otázku zpravidla záporně, neboť měli za to, že se otrok nemůže stát věřitelem svého pána, dá-li mu peníze, a že je službou, cokoli pro pána dělá. Otrok prý nemá práva odporovat, a proto nemůže svému pánovi nic dát; pouze ho poslouchá, a tím prý se přece nemůže chlubit.[103]) Seneca s takovým názorem nesouhlasil a zdůvodňoval své mínění takto: „Hleď, aby nebylo dobrodiní o to větší, oč je řidší příklad statečnosti u otroků, a o to milejší, protože — ačkoli jsou obyčejně rozkazy nenáviděny a veškerá nutnost těžká — pánova láska přemáhá v někom všeobecnou nenávist k otročení."[104])

Pojednal jsem výše dosti obsáhle o tom, že byla ve velkých římských

[99]) K překladům, které jsem v uvedeném článku citoval, dodávám ještě překlad T. Franka (An Economic Survey, V, str. 179; tato kniha mi nebyla dříve dostupná): „The renters will have to be supplied with slaves, costly because they must be reliable, — for I never use shackled slaves anywhere, nor does anyone in that district." Tento Frankův překlad není ani doslovný, ani přesný, a závěr, který vyplývá z chybně přeložené první části té věty, totiž že „pachtýři budou muset být opatřeni otroky drahými, protože (ti otroci) musí být spolehliví", není třeba brát zde vůbec v úvahu.

[100]) Cicero de off. I 41 Est autem infima condicio et fortuna servorum, quibus non male praecipiut, qui ita iubent uti, ut mercennariis, operam exigendam, iusta praebenda.

[101]) Seneca de benef. VII 5, 2 n. Nec conductum meum, quamquam sis dominus, intrabis, nec servum tuum, mercennarium meum, abduces.

[102]) Dig. XL 7, 4, 4 nam et alienus servus servire nobis potest, sicuti liber, et multo magis operas dare.

[103]) Seneca de benef. III 19, 1 Quia non potest, inquit, creditor domini sui fieri, si pecuniam illi dederit. Alioqui cotidie dominum suum obligat: peregrinanten sequitur, aegro ministrat, rus eius labore summo colit; omnia tamen ista, quae alio praestante beneficia dicerentur, praestante servo ministeria sunt. Beneficium enim id est, quod quis dedit, cum illi liceret non dare; servus autem non habet negandi potestatem; ita non praestat sed paret, nec, id si fecit, iactat, quod non facere non potuit.

[104]) Seneca de benef. III 19, 4.

domech udržována kázeň tak, že byli od pána podporováni otroci spolehliví, a ti se pak cítili povzneseni nad ostatní otrockou čeleď. Využití řevnivosti mezi otroky a jejich touhy vyšinout se nad ostatní své spoluotroky bylo velkým úspěchem promyšlené otrokářské organisace. Takovéto organisace arci chudí Římané užívat nemohli, u nich záleželo všechno na osobním styku pána s otrokem. Stojí snad za zmínku, co píše Livius o Latinech, kteří byli Římany propuštěni z otroctví na základě vzájemné smlouvy. Ti, když šlo do Říma jejich poselstvo vzdát dík a dar kapitolskému Jovovi, se k němu připojili a spěchali do těch domů, ve kterých dříve otročili. Tam prý děkovali za to, že se s nimi v jejich neštěstí slušně zacházelo, a tak prý se uzavírala hostinná přátelství.[105])

Doklad z Livia se týká počátku republiky, tedy doby, kdy v Římě byli takřka jen drobní rolníci. Ovšem byla to také doba, kdy se pán a otrok obvykle nelišili ani svým jazykem. Na vrcholu otrokářského řádu byla situace arci jiná, ale je to náhoda, že v mimech vystupovali uprchlí otroci b o h a t ý c h pánů?[106]) Ostatně bohatí Římané si často stěžovali na útěk otroků,[107]) a útěk otroků patřil vždy mezi obvyklé škody římského hospodáře.[108]) Nevíme, pokud prchali otroci chudým Římanům, ale právě jich se týkají tato Senecova slova: „Nejsem zdráv: je to část osudu. Čeleď ulehla, dorážejí úroky, dům dostal trhlinu, dolehly škody, rány, námahy, strach."[109]) Zde může být nápadné, že se Seneca o útěku otroků nezmiňuje. Snad tedy lze soudit, že utíkali otroci chudým Římanům jen zřídkakdy anebo poměrně méně často než Římanům bohatým, pokud ovšem v této věci argumentum ex silentio dostačuje.

Nepříliš váženého pána — soudě tak aspoň podle jeho jména (uvedeno je pouze Marcus) — a pravděpodobně nevalně zámožného měla otrokyně Amymone. V nápisu se o ní mluví jako o přadleně, a je chválena nejen její krása, cudnost a spolehlivost, nýbrž také to, že zůstávala, jak se slušelo, doma.[110]) Snad i to může být jakýmsi dokladem volnějšího života otroků v menších domech.

Majitelé otroků se v antice rádi holedbali, že vlastně oni živí své otroky,[111]) a mínili tím nejen služebný personál, nýbrž i otroky ve výrobě.[112]) Užívali tedy často téže argumentace jako později feudálové a kapitalisté, čili po-

---

[105]) L i v. II 22, 6 n. Enimvero tum Latini gaudere facto; pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Iovi donum in Capitolium mittunt. Cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum apud quem quisque servierant; gratias agunt liberaliter habiti cultique in calamitate sua; inde hospitia iungunt.

[106]) S e n e c a, Epist. ad Luc. 114, 6 qui (sc. Maecenas) in tribunali, in rostris, in omni publico coetu sic apparuerit, ut pallio velaretur caput exclusis utrimque auribus, non aliter quam in mimo fugitivi divitis solent.

[107]) Srov. např. S e n e c a, Epist ad Luc. 107, 1 Iam pusilla te res tangit? Servi occupationes tuas occasionem fugae putaverunt.

[108]) M a r t i a l. VI 33, 3 n. Furta, fugae, mortes servorum, incendia, luctus | affligunt hominem ...

[109]) S e n e c a, Epist. ad Luc. 96, 1.

[110]) CIL VI 11 602 = Dessau ILS 8402 Hic sita est Amymone Marci optima et pulcherrima lanifica pia pudica frugi casta domiseda.

[111]) S e n e c a, Epist. ad Luc. 20, 7 „Quid fiet" inquis „huic turbae familiarium sine re familiari?" Turba ista cum a te pasci desierit, ipsa se pascet. — Srov. C i c e r o de off. III 89.

[112]) Srov. H e r o n d a s 7, 44 τρεῖς καὶ δέ[κ' οἰκέτας β]όσκω.

pírali, že jsou vykořisťovateli, a vydávali se za dobrodince lidí, kteří pro ně pracovali. Není pochyby o tom, že také chudé vlastníky otroků musíme počítat mezi otrokářské vykořisťovatele, ale tu se přece jen otroci cítili mnohem více členy pánovy rodiny než otroci ve velkých domech. Plinius Mladší píše, že má být vlast podporována všemi věcmi, nejvíce ovšem počtem občanů, a schvaluje propouštění otroků na svobodu.[113]) Za Augusta, v jehož programu byla zásada, že nesmí zevšedněti vážnost římského občanství,[114]) byly vydány zákony, které omezovaly manumisse, a to *lex Aelia Sentia* a *lex Fufia Caninia*. V nich šlo nejen o to, aby se omezil počet nových občanů, nýbrž také o to, aby se propouštěli jen otroci spolehliví. Dokladem toho může být i jeden článek zákona Fufiova a Caniniova, v němž se nařizovalo, že musí být v závěti uváděni otroci, kterým se dávala svoboda, jmenovitě,[115]) i jeden rozkaz císaře Nerona. Ten totiž, když se chystal na výpravu proti Vindicovi, uložil Římanům, aby dodali do vojska určitý počet otroků, ale přijal jen nejosvědčenější.[116]) A tu musíme zdůraznit, že zákon Fufiův a Caniniův omezoval propouštění otroků více u větších čeledí než u menších,[117]) kdežto Římanů, kteří měli jednoho nebo dva otroky, se toto omezení netýkalo. V zákoně se výslovně pravilo, že má člověk vlastnící jednoho nebo dva otroky plnou moc propustit ty otroky závětí na svobodu.[118]) Z toho lze, jak myslím, vyvodit také ten závěr, že byli otroci chudých Římanů pokládáni vcelku za spolehlivé anebo aspoň za důkladněji prověřené.

Máme-li shrnout nakonec výsledky této kapitoly do krátkého závěru, stačí zdůraznit, že nemohlo na drobných usedlostech a v malých dílnách být ostrého odstupňování pracovních a životních podmínek otroků, a že tam nemohlo být vůči otrokům ani vyhraněné nedůvěřivosti. Otroci nezámožných Římanů se měli sice hůře než privilegovaní otroci Římanů bohatých, ale měli se lépe než těžce pracující otroci ve velkých domech. Třebas i oni musili pracovat těžce a neměli nadbytek ani ve stravě, přece se s nimi většinou zacházelo

---

[113]) Plin. Epist. VII 32, 1 Quod vero scribis oblata occasione proconsulis plurimos manumissos, unice laetor. Cupio enim patriam nostram omnibus quidem rebus augeri, maxime tamen civium numero.

[114]) Sueton. Aug. 40, 3 affirmans facilius se passurum fisco detrahi aliquid, quam civitatis Romanae vulgari honorem.

[115]) Ulpian. Regul. 1, 25 Eadem lex (sc. Fufia Caninia) cavet, ut libertates servis testamento nominatim dentur.

[116]) Sueton. Nero 44, 1 certum dominis servorum numerum indixit; nec nisi ex tota cuiusque familia probatissimos, ne dispensatoribus quidem aut amanuensibus exceptis, recepit.

[117]) Gaius, Inst. I 42 n. Praeterea lege Fufia Caninia certus modus constitutus est in servis testamento manumittendis. Nam ei, qui plures quam duos neque plures quam decem servos habebit, usque ad partem dimidiam eius numeri manumittere permittitur; ei vero, qui plures quam X neque plures quam XXX servos habebit, usque ad tertiam partem eius numeri manumittere permittitur. At ei, qui plures quam XXX neque plures quam centum habebit, usque ad partem quartam potestas manumittendi datur. Novissime ei, qui plures quam C nec plures quam D habebit, non plures manumittere permittitur quam quintam partem; neque plures [quam D servos habentis mentio in ea lege habe]tur: sed praescribit lex, ne cui plures manumittere liceat quam C. — V závorkách je uvedena konjektura, jak ji má v kritickém aparátě vydání P. Krügera a W. Studemunda (ed. VI, Berolini 1912). Paulus (Sent. IV 14, 4) totiž píše: Plures autem quam centum ex maiori numero servorum manumitti non licet.

[118]) Gaius, Inst. I 43 Quodsi quis unum servum omnino aut duos habet, ad hanc legem non pertinet et ideo liberam habet potestatem manumittendi.

lidsky. Nebyli totiž nikdy nuceni pracovat v poutech, ani neměli nad sebou mnoho dozorců, takže se cítili poměrně dosti volni a snad také poctivěji pracovali, neboť, jak praví Plinius Starší, „rukám požívajícím úcty se vše radostněji daří."[119] A snad ani tato věc není bez vlivu na hospodářské změny, které vidíme již ve II. století principátu. Nemůžeme zde ovšem předpokládat, že by byly drobné a střední usedlosti ekonomicky zatlačovaly otrokářské statky a velkostatky; projevily pouze v dalším hospodářském vývoji větší životnost, třebas nešlo již převážně o usedlosti vlastníků půdy.

[119]) Plin. Nat. hist. XVIII 19.